

LECH TRZECIAKOWSKI
(24 XII 1931 — 7 I 2017)

Poznańskie środowisko historyczne dotknięte zostało bolesną stratą. 7 stycznia 2017 r. zmarł prof. dr hab. Lech Trzeciakowski, wybitny badacz XIX w., znawca historii Niemiec i stosunków polsko-niemieckich, dziejów zaboru pruskiego oraz swego rodzinnego miasta, Poznania. Urodził się 24 grudnia 1931 r. w zaangażowanej patriotycznie rodzinie kupieckiej, Jego ojciec i dziadek byli powstańcami wielkopolskimi. Okres niemieckiej okupacji rodzina Trzeciakowskich spędziła w Poznaniu, dzieci uczestniczyły w tajnym nauczaniu. Po wojnie Lech Trzeciakowski uczęszczał do renomowanego liceum im. Karola Marcinkowskiego, zaś po maturze w 1951 r. rozpoczął studia historyczne na Uniwersytecie Poznańskim. Na wybór kierunku studiów miała wpływ zarówno atmosfera domu rodzinnego, jak i bogata biblioteka historyczna ojca, która dostarczała lektur rozbudzających zainteresowania w tym kierunku. Na studiach, nie wolnych od ówczesnych organizacyjno-ideologicznych kontrybucji, Lech Trzeciakowski uczęszczał na kilka seminariów: mediewistyczne prof. Gerarda Labudy, nowożytnicze prof. Stanisława Szczotki oraz dziewiętnastowieczne prof. Witolda Jakóbczyka, który pracował wtedy nad kolejnymi tomami swych *Studiów nad dziejami Wielkopolski w XIX wieku*. To właśnie Jakóbczyk stał się naukowym mentorem Lecha Trzeciakowskiego już jako promotor Jego pracy magisterskiej, dotyczącej politycznego ruchu mieszczańskiego, obronionej w 1955 r.

Po ukończeniu studiów Trzeciakowski pozostał na uczelni, gdzie całą swoją karierę naukową związał z powstałym w 1956 r. Instytutem Historii UAM, pracując kolejno na stanowiskach aspiranta, starszego asystenta i adiunkta (1955–1964), docenta (1964–1973), profesora nadzwyczajnego (1973–1981) i profesora zwyczajnego (1981–2001). Doktorat, który obronił w czerwcu 1959 r., został wydany w roku następnym pt. *Polityka polskich klas posiadających w Wielkopolsce w erze Capriviego (1890–1894)*, a oparty był na badaniach nie tylko w archiwach polskich, ale i w NRD-owskich, w tym w kluczowym dla spraw polityki pruskiej

oddziale Deutsches Zentralarchiv w Merseburgu. To studium nieudanej próby podjęcia przez poznańskie środowisko konserwatywne polityki porozumienia z niemieckim rządem stanowiło doskonały punkt wyjścia do dalszych badań nad polskimi strategiami narodowymi w zaborze pruskim i nad zagadnieniami polityki wewnętrznej wilhelmińskiej Rzeszy. Warto jednak zauważyć, że wprawdzie głównym obiektem zainteresowania Lecha Trzeciakowskiego miała pozostać historia polityczna, jednak także w roku 1959 ukazało się oparte na sprawozdaniach kościelnych z okresu Wiosny Ludów istotne i do dziś wartościowe studium dotyczące struktury społeczno-zawodowej ludności wyznania katolickiego w dekanatach Borek, Śmigiel i Śrem¹.

W swym naukowym rozwoju Lech Trzeciakowski kroczył bardzo świadomą i przemyślaną drogą, rozpoznawszy badawczo środowisko ziemiańskie i konserwatywne zwrócił się ku istotnemu dla zbiorowości polskiej w Poznaniu w XIX w. środowisku mieszczańskiemu. Tego też dotyczyła, poprzedzona mniejszymi studiami, gruntowna rozprawa pt. *Walka o polskość miast Poznańskiego na przełomie XIX i XX wieku* (Poznań 1964), łącząca zagadnienia aktywności politycznej z panoramą przemian społecznych i narodowych zachodzących w wielkopolskich ośrodkach miejskich w badanym okresie. Praca ta stała się podstawą Jego habilitacji. W kolejnych latach głównym obszarem zainteresowania Lecha Trzeciakowskiego pozostały kwestie polskiego ruchu narodowego i pruskiej polityki względem Polaków, co skutkowało tekstami ogłaszanymi na łamach periodyków naukowych i prac zbiorowych, w tym w nowatorskich *Dziejach Gniezna* pod red. Jerzego Topolskiego (Warszawa 1964). Częścią tych badań były studia nad polityką pruską wobec Kościoła katolickiego, których efektem stała się wydana w 1970 r. istotna rozprawa dotycząca kulturkampfu w zaborze pruskim, recenzowana m.in. przez Henryka Wereszyckiego, Adama Galosa, Mieczysława Patera czy Kazimierza Wajdę. Poszerzała ona wyraźnie spektrum badawcze jej Autora przez ukazanie problemu polskiego w szerokim kontekście sytuacji wewnętrznej Prus/Rzeszy i ówczesnej polityki europejskiej. Praca spotkała się też z znacznym rezonansem międzynarodowym, w 1990 r. wydana została w przekładzie angielskim w prestiżowym nowojorskim wydawnictwie Uniwersytetu Columbia². Swoistym podsumowaniem wcześniejszej aktywności badawczej okazał się rok 1973, gdy z jednej strony Trzeciakowski opublikował rozdziały dotyczące spraw wyborczych i parlamentarnych oraz I wojny światowej w drugim tomie dziejów Wielkopolski pod red. Witolda Jakóbczyka, z drugiej zaś książkę *Pod pruskim zaborem 1850-1918*. Ten popularnonaukowy zarys dziejów zaboru pruskiego ukazał się w znanej serii *Z pieczęcią* wydawnictwa Wiedza Powszechna i do dziś jest w gruncie rzeczy jedynym opracowaniem tego rodzaju. Jak wspominał jego Autor, jeden z warszawskich profesorów dziękował Mu za to mówiąc, iż wreszcie można się zapoznać z tak „egzotycznym” tematem...

W roku 1973 Lech Trzeciakowski otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego i rozpoczął bardzo aktywny okres swej działalności organizacyjnej. W Instytucie Historii UAM objął wtedy kierownictwo nowo powołanego Zakładu Historii Kultury. W latach 1973–1978 pełnił też funkcję dyrektora Instytutu Zachodniego

i kierownika Zakładu Badań nad Polonią Zagraniczną PAN w Poznaniu. Został członkiem Komitetu Nauk Historycznych PAN, Komitetu Badań Polonii PAN, Instytutu Polonijnego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Z pełnieniem tych funkcji wiązały się liczne kontakty zagraniczne, zwłaszcza z uczonymi niemieckimi z NRD i RFN, z tymi ostatnimi także w ramach Komisji UNESCO PRL–RFN ds. Podręczników Szkolnych (od 1973), w której pracy Profesor bardzo sobie cenił. Inny obszar kontaktów wyznaczyły Jego wyjazdy na gościnne profesury do Stanów Zjednoczonych (1970, 1977). Zapewne także charakter instytucji, z którymi był wówczas związany, sprawił, iż zainteresowania badawcze Lecha Trzeciakowskiego objęły teraz także tematykę emigracyjną i polonijną, a zwłaszcza pogłębione zagadnienia stosunków polsko-niemieckich również w XX w. Warto podkreślić, iż Lech Trzeciakowski należał do tych historyków, którzy zerwali z polonocentrycznym spojrzeniem na dzieje zaboru pruskiego, inspirując jeszcze w latach sześćdziesiątych badania nad społecznością niemiecką, a następnie także żydowską zamieszkującą te obszary w XIX w. Wyrazem tego były przygotowywane pod Jego kierunkiem dysertacje doktorskie poruszające tę problematykę, z których trzy stały się podstawą przekrojowej pracy *Niemcy w Poznańskim wobec polityki germanizacyjnej 1815–1920*³. Istotnym Jego osiągnięciem było autorstwo rozdziału syntetyzującego historię ziem polskich w XIX w. w *Dziejach Polski* pod redakcją Topolskiego (Warszawa 1975), gdzie zastosował nowatorskie ujęcie akcentujące elementy ponadzaborowej jedności i związków łączących zjawiska zachodzące w poszczególnych dzielnicach podzielonej Polski.

W roku 1979, po przejściu na emeryturę Jakóbczyka, Lech Trzeciakowski został kierownikiem Zakładu Historii Polski XIX i XX w. w Instytucie Historii UAM, by pełnić tę funkcję przez następne 22 lata. Z kolei w roku 1981 uzyskał profesurę zwyczajną. Wśród rozmaitych aktywności dołączyła wtedy jeszcze jedna, został mianowicie konsultantem historycznym serialu telewizyjnego pt. *Najdłuższa wojna nowoczesnej Europy* w reżyserii Jerzego Sztwiertni, który, emitowany w 1982 r., odegrał bardzo istotną rolę w odrodzeniu wielkopolskiej tożsamości historycznej. W zainteresowaniach badawczych Profesora coraz ważniejsze miejsce zaczęła zajmować problematyka dziejów Poznania, którą interesował się już wcześniej, m.in. wydając — wspólnie z Zygmuntem Borasem — popularne kalendarium *W dawnym Poznaniu. Fakty i wydarzenia z dziejów miasta do roku 1918* (Poznań 1969), które doczekało się kilku wydań i było przez wiele lat podstawowym kompendium historii stolicy Wielopolski. Teraz badania Lecha Trzeciakowskiego skierowały się ku zagadnieniom życia codziennego, co wyraziło się w wydaniu wspólnie z żoną Marią książki pt. *W dziewiętnastowiecznym Poznaniu. Życie codzienne miasta 1815–1914* (Poznań 1982, 2. wyd. 1987). Kontynuacją tego kierunku była redakcja — wraz z Jerzym Topolskim — dwóch części drugiego tomu *Dziejów Poznania* (1994, 1998), z których pierwsza obejmowała okres porzoborowy, kolejna zaś dwudziestolecie międzywojenne oraz II wojnę światową. Zwłaszcza w pierwszej istotny był wkład autorski Lecha Trzeciakowskiego, który napisał rozdziały dotyczące spraw politycznych, stosunków narodowych oraz życia codziennego. Zaangażowanie Profesora w badania

dziejów Poznania wyraziło się także w wejściu w roku 1983 najpierw do Rady Redakcyjnej, a następnie do Kolegium Redakcyjnego zasłużonego kwartalnika historyczno-miejskiego, wydawanej od 1923 r. „Kroniki Miasta Poznania”, którą wzbogacał swą ogromną wiedzą nie tylko o sprawach miejskich, ale w ogóle o dziejach XIX w. Dopełniło to tylko obraz wcześniejszej aktywności Lecha Trzeciakowskiego w zakresie czasopiśmiennictwa historycznego, która wyrażała się w przewodniczeniu komitetu redakcyjnego „Studiów i Materiałów do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” oraz zasiadaniu w radach redakcyjnych takich pism jak m.in. „Polish Western Affairs” czy „Kwartalnik Historyczny”. W latach dziewięćdziesiątych i pierwszej dekadzie XXI w. Profesor nie zaniedbywał jednak swych dotychczasowych obszarów badawczych, w roku 2003 w Wydawnictwie Sejmowym ukazała się praca podsumowująca wieloletnie studia nad dziejami politycznymi zaboru pruskiego pt. *Posłowie polscy w Berlinie 1848–1928*, w 2009 zaś, w znanej serii Ossolineum zapowiadana od dawna biografia Ottona von Bismarcka.

W latach osiemdziesiątych Lech Trzeciakowski włączył się też aktywnie w działalność międzynarodowych gremiów historycznych, biorąc udział w kolejnych światowych kongresach nauk historycznych i uczestnicząc w pracach Commission Internationale des Études Historiques Slaves, gdzie w roku 1991 objął urząd sekretarza generalnego, zaś w latach 2000–2005 sprawował funkcję wiceprezydenta i prezydenta, a po zakończeniu kadencji prezydenta honorowego. Chętnie był też zapraszany do wygłaszania wykładów już nie tylko tradycyjnie w Niemczech, ale i we Włoszech, Kanadzie, a nawet w Japonii. Podkreślić trzeba, że był znakomitym wykładowcą, co znajdowało swój wyraz zarówno na uniwersyteckiej katedrze, jak i przy rozmaitych okazjach publicznych, by wspomnieć choćby poznańską część uroczystości związanych ze sprowadzeniem do kraju szczątków Ignacego Jana Paderewskiego w 1992 r., gdy przed Bazarem setki osób wysłuchały Jego podniosłego wystąpienia.

Talent wykładowcy i naukowa klasa, a także żywa, interesująca osobowość przyciągały do Profesora Trzeciakowskiego liczne grono uczniów; w trakcie swej zawodowej aktywności wypromował ponad 300 magistrów i 26 doktorów. Jego seminarium doktorskie, odbywające się raz w miesiącu w piątek o godz. 13.30, stało się prawdziwą instytucją życia naukowego Poznania, gromadząc nie tylko historyków, ale i zajmujących się XIX w. historyków sztuki, historyków medycyny, muzealników czy badaczy dziejów kultury muzycznej. Przewinęli się przez nie chyba wszyscy młodzi badacze zajmujący się historią zaboru pruskiego w wieku XIX z ośrodków akademickich całej Polski, ale i z Niemiec i USA.

Był Lech Trzeciakowski postacią znaną, honorowaną i nagradzaną, także państwowymi orderami i odznaczeniami, w tym Krzyżem Komandorskim Orderu Polonia Restituta. Wyrazem międzynarodowego uznania była przyznana Mu w 2001 r. przez niemiecką Fundację Alfreda Toepfera Nagroda Herdera, wręczona tradycyjnie w Wiedniu. Jego rodzinne miasto, Poznań, nagrodziło Go w 2011 r. tytułem honorowego obywatela, rok później Uniwersytet im. Adama Mickiewicza wyróżnił Go w najbardziej godny w świecie akademickim sposób — poprzez uroczyste odnowienie doktoratu. Lech Trzeciakowski odcisnął wyraźne

piętno na współczesnych badaniach dziejów Polski, zwłaszcza zaboru pruskiego, stosunków polsko-niemieckich, a także dziejów Niemiec, co wyraziło się nie tylko w Jego licznych, liczących ponad 300 pozycji pracach, ale i w żywym inspirowaniu badań tej problematyki, kontynuowanej dziś — na różnych obszarach — przez Jego uczniów.

Ostatnie seminarium Profesora było zaplanowane na piątek 13 stycznia 2017 r. Zamiast jednak w wypełnionym bez reszty książkami gabinecie w Collegium Historicum przy ul. św. Marcina, Jego uczniowie zebrali się wraz z setkami poznaniaków dnia następnego, w sobotę 14 stycznia, na Cmentarzu Zasłużonych na Wzgórzu św. Wojciecha w Poznaniu, towarzysząc prof. Lechowi Trzeciakowskiemu w Jego ostatniej drodze.

Przemysław Matusik
(Poznań)

¹ L. Trzeciakowski, *Struktura społeczno-zawodowa ludności wyznania katolickiego w dekanatach Borek, Śmigiel i Śrem w roku 1848*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” 5, 1959, 1, s. 309–328.

² L. Trzeciakowski, *Kulturkampf w zaborze pruskim*, Poznań 1970; *The Kulturkampf in Prussian Poland*, Boulder–New York 1990.

³ B. Grześ, J. Kozłowski, A. Kramski, *Niemcy w Poznańskim wobec polityki germanizacyjnej 1815–1920*, red. L. Trzeciakowski, Poznań 1976.